

BETON

faza
2

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 212, GOD. XIV, BEOGRAD, SREDA, 16. OKTOBAR 2019.

Redakcija: Aleksandra Sekulić, Dejan Vasić, Jelena Veljić, Dušan Grlja; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 19. novembra 2019.

MIKSER

Piše: Arandel Bojanović

PLATFORMSKO ZADRUGARSTVO KAO ODGOVOR NA UBERIZACIJU DRUŠTVA

U svetlu višednevnog protesta taksista protiv načina na koji se CarGo aplikacija uključuje na tržište javnog prevoza, umesto svrstavanja, možemo da se zapitamo da li bi bila poželjna situacija u kojoj bi CarGo aplikacija bila u vlasništvu onih koji koriste svoje automobile kako bi pružali uslugu prevoza putnika posredstvom aplikacije. Vozači bi se dogovarali oko cene usluge i visine zarade. Dogovarali bi se i o tome šta će uraditi sa viškom vrednosti koji ostvare povrh zarade, umesto da, kao danas, plaćaju 30% od svake obavljene vožnje vlasniku aplikacije. Ista aplikacija bi tako zahvaljujući softveru otvorenog koda mogla da postoji u Novom Sadu, Nišu ili bilo kom drugom gradu u vlasništvu onih koji pružaju uslugu prevoza u tim gradovima i definišu uslove rada za sebe, kao i dalje ulaganje viška koji ostvare u svoju delatnost, ali i u druge projekte koji podstiču razvoj lokalne zajednice. Da li pomenuti način širenja ove i ovakve vrste ekonomske organizacije može da se vidi kao poželjan i inovativan razvoj u datim uslovima? Ako je naš odgovor pozitivan, dobra vest je da ovakvi projekti već postoje u drugim društvima, u raznim sektorima ekonomije, i na njih se referira terminom platformsko zadrugarstvo („platform cooperativism“). Budući da platformsko zadrugarstvo nastaje u opoziciji spram „ekonomije deljenja“ („sharing economy“), ne bi bilo zgrešno na ovom mestu napraviti digresiju i skrenuti pažnju, makar za one koji nisu u toku sa zbivanjima u ovoj oblasti, na to da se protesti protiv rada digitalnih platformi poput CarGo-a već uveliko dešavaju širom sveta u vezi sa sličnim, ali i neuporedivo većim projektima, od kojih je najpoznatiji Uber. Uber je kompanija koja se predstavlja pre svega kao tehnološka kompanija, iako pristupa tržištu usluga prevoza donoseći „novi“ biznis model i de facto zapošljavajući ljude preko svoje aplikacije. Ukazivanje na negativne posledice delovanja ove aplikacije se po pravilu predstavlja kao konzervativni impuls starog biznis modela koji samo šteti korisnicima netržišnim cenama, jer se „ista“ usluga može pružiti po nižoj ceni. Biti na suprotnoj strani u odnosu na ovakve IT projekte stavlja nas u nezavistan položaj za

koji se čini da staje na put progresu, koči istorijske procese koji nezadrživo vode u pravcu izvesne tehnoutopije u kojoj će tržišni mehanizmi trijumfovati i osigurati društveni sklad koji je poremećen korumpiranim državnim, korporacijskim i kartelskim strukturama. Međutim, kritika ovakvog razumevanja „progresu“ postoji i kratko ću izložiti nekoliko osnovnih prigovora.

KRIKA „EKONOMIJE DELJENJA“

Počeu sa kritikom narativa „ekonomije deljenja“ koji poreklo ima u Silikonskoj dolini i prema kojem se društveni problemi mogu rešavati isključivo uz pomoć tehnologije. Učestala reč u ovom narativu je „inovacija“. Uz nju, evociraju se i termini poput saradnje, prijateljstva, brige, ljubavi, intimnosti, deljenja („share“), a rad u okviru ovih platformi poput Ubera se predstavlja kao slobodna aktivnost, kao mogućnost da se i u slobodno vreme ostvari dodatna zarada. Pored pomenute aplikacije postoje i druge platforme koje su specijalizovane za druge tržišne niše kao što su to Airbnb u sferi turizma i hotelijerstva ili u oblasti dostave hrane Deliveroo, tj. njegovi pandani koji operišu i u Srbiji: donesi.com, Glovo, Wolt.

Kompanije ekonomije deljenja Uber i Airbnb koje ne poseduju vozila ili nekretnine, ostvaruju profit na osnovu aktivnosti onih ljudi koji poseduju putničko vozilo ili nekretninu i koriste ih na tržištu koje ove aplikacije pružaju i kontrolišu. Međutim, to samo

MIKSER

Arandel Bojanović: Platformsko zadrugarstvo kao odgovor na uberizaciju društva

ŠTRAFTA

Aleksandra Sekulić: Plamen Toma Gotovca

ZID

Zoran Naskovski: Protiv Fašizma / Timeless Political Cartoons

VREME SMRTI I RAZONODE

Vladimir Milojković: Ubistvo u Subotičkoj peščari / Judita na stolu / losing game

po sebi nije inovativan biznis model. Poznat je i pre pojave ove tehnologije i može se susresti na pijacama i sličnim tržištima koja uzimaju porez od razmena koje se na njima dešavaju. Stoga, ovde je pre reč o ekstenziji starog biznis modela. Pored toga, profit koji ove aplikacije ostvaruju ne ostaje u lokalnim zajednicama u kojoj se ekonomska aktivnost odvija, već odlazi van nje, tamo gde su ove kompanije registrovane. Drugim rečima, reč je o biznisu ekstraktivnog karaktera, gde je uticaj na lokalnu ekonomiju ograničen i eksploataorski u korist investitora i veoma male grupe ljudi.

DEREGULACIJA RADA

Drugi vid problema je u vezi sa posledicama po one koji rade preko platformi, a koje se ogledaju u činjenici strukturnog odnosa od standardnog radnog odnosa. Masovno angažovanje ljudi skopčano je sa izbegavanjem zakona u sferi zapošljavanja. Mogućnosti organizovanja masovnog rada („crowdwork“), rada na poziv i po potrebi, kao i *online* izmeštanje radnog mesta („online outsourcing“) u velikim razmerama doveli su do atomizacije sveta rada i nestabilnih radnih odnosa u ovim sferama. Najčešće se taj rad kod nas obavlja putem korišćenja zakonskih mogućnosti za obavljanje posla samostalnog preduzetnika ili, pak rada na crno po principu „novac na ruke“. Ove metode omogućavaju minimalno plaćanje doprinosa, odnosno njihovo potpuno izbegavanje. Ne postoje drugi benefiti iz standardnog radnog odnosa poput osmočasnog radnog vremena, plaćenog odmora, osiguranja od štete nastale na radu, otpremnine, bolovanja, preciznije rečeno – socijalna zaštita ne postoji.

DEKOLEKTIVIZACIJA SVETA RADA

U Srbiji, mogućnost sindikalnog organizovanja ljudi koji su u prikrivenim radnim odnosima nije moguća iz zakonske perspektive. U drugim zemljama ta mogućnost postoji, ali iako je bilo organizovanja u bazi masovnih radnika („crowdworkers“) i *freelancer*-a, i biće ga sve više, njihov domet je za sada ograničen, posebno kada se poredi sa ekstraktivnim delovanjem platformi. U odsustvu sindikalnog organizovanja nemoguće je ostvariti pravedniju distribuciju dobiti unutar preduzeća, u

➔ Pjer Krizanić, Rat, Protiv fašizma 1927-1947, 1948, Savez udruženja novinara FNRJ

ovom slučaju platforme, i obezbediti dostojanstvene zarade i uslove rada na duži rok. Obim tržišta na koja se sve ove aplikacije protežu je toliko velik da očuvanje nivoa plata u uslovima praktično neograničene radne snage izgleda naprosto kao nemoguća misija. Na primer *crowdwork* platforme na kojima se rad obavlja isključivo preko interneta, uspevaju da mobilišu milione radnika koji se u isto vreme takmiče za dobijanje poslova. Trebor Scholz, najistaknutiji zagovornik platformskog zadrugarstva, fenomen obaranja cene rada u uslovima predimenzioniranog viška radne snage nazvao je čerupanjem masovnih radnika („crowd fleecing“).

Kada imamo na umu ove, osnovne prigovore koji se ispostavlja ju spram ovih i ovakvih projekata koji potpadaju pod „ekonomiju deljenja“, jasno je da daleko najveću korist izvlače platforme i njihovi investitori dok je šteta koju prave po društvo, gradsku infrastrukturu, te životnu sredinu prepuštena nekom drugom. „Inovacija“ je samo jedna od uzurpiranih reči koja maskira stvarni karakter ovih projekata i zamađljuje odgovornost za štetu koja se ovim putem stvara.

Slično važi i za kompanije iza društvenih mreža koje prodaju svoju publiku oglašivačima. Učešće na društvenim mrežama ili platformama za pružanje poslova još uvek neupučenom posmatraču može izvana da izgleda kao samoorganizacija ljudi u društvenoj i ekonomskoj sferi. Međutim, platforme razumevaju i umetanje između korisnika, putem servera, i administratora, i korišćenje ogromne asimetrije u moći koja proizlazi iz prikupljenih ličnih i bihejvioralnih podataka korisnika kako bi se izgradila komercijalna mreža i eksploatisali korisnici. Takođe, svi ovi projekti se baziraju na softveru zatvorenog koda. Dizajn algoritama koji povezuju ponudu i tražnju, kao i reputaciju pojedinaca i cenu rada je u principu netransparentan i omogućava prostor za brojne manipulacije.

ALTERNATIVNI VID KOLEKTIVNE AKCIJE – SAMOUPRAVLJANJE I ZADRUŽNA SVOJINA NAD INFRASTRUKTUROM

Platformsko zadrugarstvo pokušava da odgovori na izložene probleme u širem zamahu, hvatajući se u koštac sa problemima izazvanim kapitalističkim dizajnom tehnologije i ujedno demonstirajući jako opredeljenje za jednakost na radnom mestu i ekonomsku demokratiju uopšte.

To je model koji izgleda drugačije u različitim sektorima. Brojne su zadruge koje su specijalizovane za kućne poslove, razne popravke, prevoz putnika, dostavu, društvenu brigu o starima i o

onima koji su u potrebi, ali i u oblasti novinarstva, prevodilačkih usluga, bibliotekarstva, ugostiteljstva, razvoja softvera, dizajna, fotografije itd., a uz to poseduju i platformu posredstvom koje posluju. Ekonomsko povezivanje bilo koje od ovih grupa ljudi u zajednički ekonomski projekat daje im glas u društvu i politički je značajno. Za razliku od korporativnih platformi koje se, žargonski rečeno, ugrađuju od 30 do 70% u sve transakcije i obaraju cenu rada do krajnjih granica, platformske zadruge odvajaju mnogo manji procenat za tehničko održavanje, oko 5%, dok ostatak koriste za ostvarenje dostojanstvenih uslova života i obezbeđivanje dostojanstvene plate.

Nužno je uzeti u obzir i to da korporativno upravljanje takođe ima snažan kulturni uticaj. Korporativna kultura se preliva na društvo. Ideja o tome da smo mi ono što konzumiramo je naslede potrošačke kulture koja se širi od strane velikih igrača. Zadrružni projekti, međutim, najčešće nisu puka replika platformi iz „ekonomije deljenja“, već promovišu drugačiju politiku, demokratiju na radnom mestu, obeshrabruju neprekidno takmičenje među radnicima, i garantuju kvalitet usluge reputacijom samog kolektiva.

U svetlu sve veće promene u smeru suprotnom od standardnog radnog odnosa i nestanka čitavog skupa prava koji su tradicionalno bila vezivana za radni odnos, platformske zadruge pružaju mogućnost alternativne kolektivne akcije. One praktičnim delovanjem ukazuju i na probleme koji nastaju u vezi sa platformama čiji je biznis model zasnovan na špijuniранju korisnika, masovnoj centralizaciji i privatizaciji podataka, što često prenebregavamo kada kritiku upućujemo isključivo iz ugla radnih prava. Razvijaju drugačiji model upravljanja digitalnim resursima, tj. zadrružni model prikupljanja i posedovanja podataka i digitalne infrastrukture poput *cloud* servisa, društvenih mreža, *online* prodavnica, internet lokalnih mreža.

Uočljiva je tranzicija aktivizma iz političkog domena shvaćenog u užem smislu građanskog aktivizma u sferu ekonomije i pokušaja organizacije alternativnih ekonomija uz pomoć novih tehnoloških rešenja. Sve je veći i broj projekata koji doprinose zajedničkim dobrima (*commons*) u sferi grada, životne sredine, digitalnoj sferi, svetu umetnosti, a koji ističu važnost drugačijeg shvatanja vrednosti. Platformsko zadrugarstvo predstavlja opipljiv doprinos u toj oblasti.

Ako bismo na trenutak zamislili da se ovakava zadrružna struktura preduzeća i zadrružna svojina nad društvenom infrastrukturom proteže na čitavu ekonomiju, bila bi to vrsta tržišnog soci-

jalizma koji bi bio socijalizam utoliko što bi ukidao razliku između kapitala i rada, gde bi podela između onih koji imaju vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i onih koji prodaju sopstveni rad bila izbegnuta, jer bi zaposleni ujedno posedovali kompanije i njima upravljali. Iako u ovom hipotetičkom scenariju preduzeća učestvuju na tržištu, što sa svoje strane podrazumeva čitav niz problema, takav oblik ekonomske demokratije bi bitno doprineo ublažavanju nejednakosti. Doduše, ne u onoj meri u kojoj to socijalistički shvaćena ekonomska jednakost podrazumeva. Jugoslovensko samoupravljanja, opšte je poznato, predstavlja najbliži istorijski izraz ove zamisli.

Danas, među zagovornicima platformskog zadrugarstva, mogu se grubo identifikovati dve orijentacije. Oni koji veruju da su zadruge efikasniji i superiorniji model organizacije preduzeća od standardnih preduzeća koja su strogo hijerarhijski ustrojena i koji može dodatno da dođe do izražaja u kontekstu *open-source* pristupa proizvodnji i primeni *peer to peer* tehnologija. Uglavnom se ovakvi poduhvati svrstavaju u protokolarne zadruge i u fokusu im je infrastruktura samih platformi. Na tom polju se razvija i čitav niz projekata koji su zamišljeni kao alati koji treba da olakšaju zadrružno organizovanje i poslovanje, kako u smislu facilitacije demokratskog upravljanja i automatizacije određenih vidova saradnje, tako i smislu uspostavljanja povratne sprege sa svim zainteresovanim stranama. S druge strane, postoje i oni koji u izgradnji zadruga vide put ka jednom potpuno drugačijem društvu koje bi nastupilo onda kada bi ekosistem zadruga dosegao opseg u kojem njihove međusobne interakcije ne bi više bile isposredovane tržištem već principima solidarnosti i uzajamnosti.

Uprkos skromnim razmerama ovog pokreta i njegovoj heterogenosti, uz strateški pristup u određenom broju ekonomskih sektora, i posmatrano iz perspektive širenja ekonomske demokratije i diversifikacije digitalne sfere, platformske zadruge predstavljaju jedinstven praktičan doprinos u pravcu uspostavljanja dostojanstvnog radnog odnosa i drugačije kulture koja nije zasnovana na mitu o individualnom uspehu. Time se otvara pitanje prevrednovanja dominantne liberalne ideje političke jednakosti koja tradicionalno ignoriše privatnu vlast koju vlasnici preduzeća imaju nad onima koji su u njima radno angažovani, kao i pitanje značenja termina „inovacija“, odnosno pitanje politike ugrađene u dizajn platformi i uopšte tehničke infrastrukture koja u značajnoj meri predodređuju načine na koje se odnosimo jedni prema drugima. ■

ŠTRAFTA

Piše: Aleksandra Sekulić

PLAMEN TOMA GOTOVCA

„Ja sam svaki svoj odlazak u kino smatrao

radom. Za mene je film bio stvarnost.

Zato ja uživam u tome da gledam, zato je

za mene svaki moj pogled film, čim

otvorim oči – film. Kad gledam neku stvar,

ja je ponovo stvaram.“

Tomislav Gotovac

(„Tomislav Gotovac“, Hrvatski

filmski savez i Muzej suvremene

umjetnosti, Zagreb:2003)

4. aprila 2007. godine, Antonio G. Lauer, a.k.a.

Tomislav Gotovac, izveo je u Centru za kulturnu dekontaminaciju performans Paranoia View Art, koji je, osim očigledne filmske aluzije, izborom paranoje kao teme omogućio umetniku da iz neke vrste totalnog narativa prepriča prelomne momente u životu/umetnosti (ionako nerazdvojive), što već samo po sebi uvodi u žanr paranoičnih vizija. Ovaj pregled istorije sa kraja, života/umetnosti kao toka koji se čita iz tačke saznanja o svrsi, umetnik je izveo nad vatrom, spaljujući novine tokom svog govora. Vatra je zapalio u buretu, istom kao što su ona burad nad kojima se greju beskućnici, na tome je u pripremi performansu insistirao, a Borka Pavićević, u njihovom nežnom prijateljstvu i dosluhu u ovim pripremama, odlično razumela i poštolva. Status ove vatre, osim utehe beskućnom, takođe je i pravo pročišćenja, tran-

sformacije. Prepričavajući aferu „Plastični Isus“, koja mu je donela godine proгона iz filma, i u njegovom zaključku, učinila ga umetnikom, uzneo bi list novina na pravu udaljenost od plamena i taj bi list jedno vreme lebdeo na toplom vazduhu i raspršio se u plamenu. Dim sagorelih novina zapahnuo je celu publiku, ali Tom je nastavio dok se transformacija, spaljivanje, pročišćenje nije završilo. Publika se u bekstvu od dima sklanjala sa gledališta u dvoristu CZKD, osim par hrabrih, ali su svi i dalje u tišini slušali i pratili „master priču“ kojom je Tom optuživao, zahvaljivao, objašnjavao, dok vatra nije ugašena protivpožarnim aparatom, i tako je mesto ovog plamena postalo belo, „asaniранo“, obeleženo.

2. oktobra 2019. Milan Božić je izveo performans „The Biggest“ u Centru za kulturnu dekontaminaciju. Iz autorove najave performansa:

„Susreo sam čovjeka – umjetnika – samostalca– osobenjaka, koji svoj život pretache u umjetnost i umjetnost pretache u život. To je TOM. Život i umjetnost za njega su istovjetni, nema razlike između života i arta ili ako to kaže TOM „sve je film“ i „čim u jutro otvorim oči vidim film“. Ovaj veliki umjetnik za mene predstavlja orijentir, putokaz, svjetionik koji razgrće maglu svekolike gluposti, konformizma, pokazujući što je istinski art. Ovim projektom želim nanovo skrenuti pozornost na njega i njegov opus, jer treba stalno podsjećati na to što on i njegov art zapravo predstavljaju. Nakon smrti umjetnika i njegov rad može umrijeti ako se ne razmišlja i ne govori o njima.“

Performans Milana Božića posvećen uspomeni na Tomislava Gotovca počeo je u potpunom mraku. Milan Božić je prvom upaljenom šibicom ovu crnu tminu narušio plamenom koji ga je osvetljjavao dok je recitovao godine počevši od 1937. godine, kada je u Somboru rođen Tomislav Gotovac. „Hiljadu devetsto trideset sedma, hiljadu devetsto trideset osma, hiljadu de-

vetsto trideset deveta...“ odjekivalo je prostoriјom. Prva decenija je po svom isteku plamenom prelivena u sveću, koja je, upaljena, predata publici. Tako je Milan Božić ređao godine, počinjući brojeve nekada hiljadom, nekada tisućom, i paleći šibicom sveće, predavao ove decenije publici u sve osvetljenijem prostoru. Postepeno je skidao i odeću, približavajući se onom borbenom zahtevu Toma Gotovca da svojim golim telom narušava dogovorene okvire javnog, okove licemerne pristojnosti, i umetnošću/životom garantuje da nema kompromisa i skrivanja. „Dvehiljade šeste dolazi u Staglinec“, jedina je intervencija u niz godina, označavajući tačku u vremenu kada se Milan i Tom susreću u Užarskoj radionici Staglinec, koja je po ideji i u organizaciji Vlaste Delimar i Milana Božića bila utočište, okupljalište i motor umetnosti performansa. Recitovanje godina završava se 2010. godinom; pesmom Bili Holideј, jednom od važnih za Toma Gotovca, označen je ispraćaj Toma, i publici je ostavljeno da plamen čuje u svojim rukama. Poštovaoci, prijatelji i prijateljice, umetnici i umetnice, ostavljeni su sa zadatkom, sa svećom i imperativom da se mrak narušava.

3. oktobra, u razgovoru sa Vlastom Delimar i Milanom Božićem (uredio i moderirao Deјan Vasić, učestvovali smo još Vladimir Bjeličić i ja), Vlasta Delimar govorila je i o pripremama performansa „Dva muškarca i žena“, koji je izveden u Zagrebu 2009. godine, što je bio i Tomov poslednji performans. Vlasta Delimar, Antonio Lauer a.k.a. Tomislav Gotovac i Milan Božić prošetali su goli ulicama Zagreba. Pripremajući performans, Tom je imao strahove da će ih neko napasti, sabotirati, zatvoriti. Vlasta Delimar mu je predložila da se performans odloži, jer nema potrebe da se izlaže takvom stresu, ako se plaši.

„Da se odloži? Ne dolazi u obzir!“

„Ali ti se plašiš...“

„Ali ja sam se uvek plašio!“ ■

→ Ed Rajnhart, New Deal, New Masses, 5. јул, 1938, screenshot

ZID

Piše: Zoran Naskovski

PROTIV FAŠIZMA / TIMELESS POLITICAL CARTOONS

Politička karikatura ima dugu istoriju, ali se posebno razvijala u periodima zaoštavanja klasnih suprotnosti i u vremenima revolucionarnih pokreta. Nastanak i razvoj grafike i štampe omogućio je da politička karikatura bude usmerena ka masovnoj cirkulaciji i namenjena širokoj javnosti kroz specifičan oblik subverzivnog javnog delovanja. Tokom istorije ona se menjala i vremenom je u pojedinim sredinama uspeła da se izbori da postane deo zvanične kulture, dok je u nekim drugim sredinama ostala i dalje predmet proгона, cenzure i represije.

Jugoslovenski karikaturista Petar Križanić /1890-1962./ smatra se utemeljivačem savremene političke karikature na ovašnjim prostorima. Rođen je u Glini, u Hrvatskoј u kojoj je kao student radio u zagrebačkom satiričnom magazinu, opozicionim *Koprivama*, gde je i promenio

ime u pseudonim *Pjer*. Rođen u mešovitom braku, često cenzurisani i napadan od strane kako hrvatskih tako i srpskih vladajućih stranaka, uspevao je da na razne načine svoju karikaturu plasira sa vrlo jasnim kritičkim stavom. Većinu svojih karikatura je objavio u beogradskom dnevnom listu *Politika*, od 1923. pa do početka rata na prostoru Jugoslavije / bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine kada je i *Politika* prestala da izlazi. Nakon pojave fašizma i nacizma i njihove sve očiglednije ekspanzije i agresije, angažovanje Pjera Križanića se usmerava uglavnom na ovaj problem. On otvoreno ustaje i progovara protiv fašizma, ukazujući na njegov negativan uticaj kako na međunarodnoj, tako i na jugoslovenskoj političkoј sceni. Karikatura *Rat i mir /Politika, 1927./* koja je kritikovala italijanski fašizam, preneta i objavljena u stranoј štapi, dospela je (i) do Musolinija, koji ju je demonstrativno pokazao jugoslovenskom ambasadoru prilikom njihovog susreta i iznošenja diplomatskih fraza o prijateljstvu dve zemlje. Sa druge strane, na pokušaj otvorenog propagiranja fašizma u Kraljevini Jugoslaviji, agitacijom za osnivanje *gvozdenе garde* pod parolom „Jugoslavijo, probudi se!“ Pjer je odmah odgovorio karikaturom *Novi budilnik (Politika, 1932.)* koja je izazvala takve reakcije da je kampanja morala da bude obustavljena.

Zbog svog otvorenog antifašističkog stava, Pjer Križanić je na početku rata bio proganjan, menjao je više puta mesta prebivališta, skrivao se pod lažnim imenom, dok na kraju nije prešao na oslobođenu teritoriju i stupio u narodnooslobodilački pokret. Nakon oslobođenja, Pjer

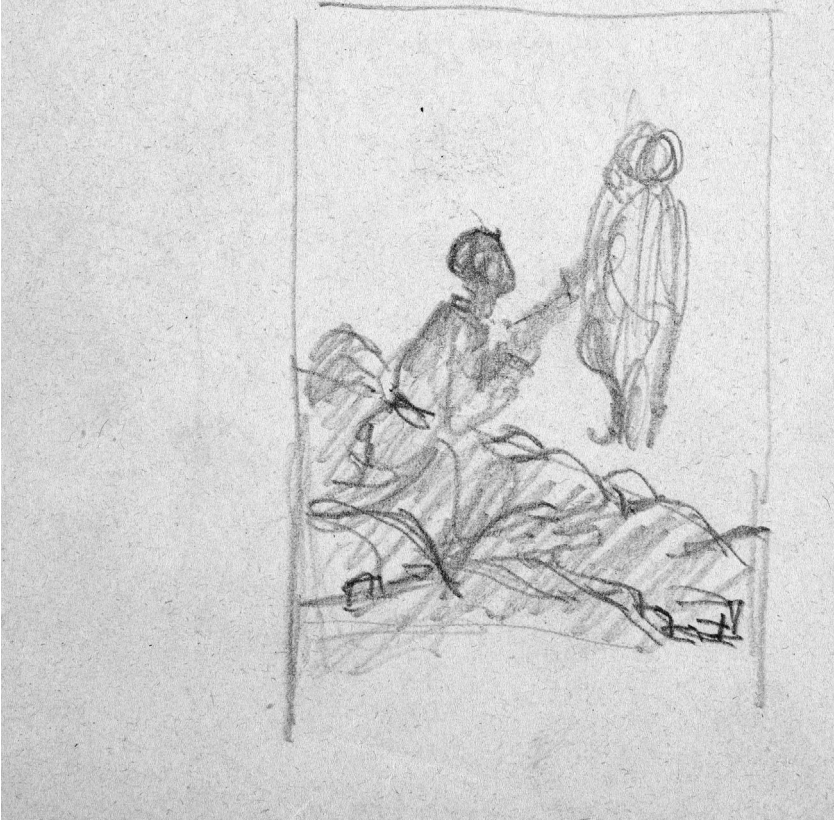
Križanić objavljuje mapu karikatura/knjigu *Protiv fašizma 1927-1947, (Savez udruženja novinara FNJR, 1948.)*, koju čini izbor karikatura koje su objavljivane uglavnom u dnevnom listu *Politika* i koje hronološki prate razvoj i uticaj fašizma sve do rasplesa u Drugom svetskom ratu. On je pratio ne samo razvoj nemačkog i italijanskog fašizma, nego i sve pojave fašizma u drugim zemljama, kao što su Bugarska, Grčka, Mađarska, sa posebnim osvrtom na Španiju sa pojavom Franka. Pored kritike fašističke i nacističke ideologije, njihovih političkih vođa sa šizofrenim i zapaljivim retorikama kritikovao je i pasivnost *demokratskog sveta* i njihovu zainteresovanost samo za sopstvene interese, kao i sve oblike fašizma u jugoslovenskom društvu. Mnoge od ovih karikatura deluju i danas relevantno i aktuelno. Sa druge strane, radikalni američki konceptualni umetnik Ed Rajnhart (Ed Reinhardt), poznat po ultimativnim crnim *black-on-black* monohromnim slikama (*timeless paintings*), svoje kritičke tekstove i karikature objavljivao je tokom 30-tih i 40-tih godina, u periodu pre, za vreme i nakon Drugog svetskog rata u progresivnim, levo orijentisanim dnevним novinama, pamfletima i magazini-ma, kao što su između ostalih *New Masses* i *PM*. Pored čuvenih „How to Look“ edukativnih i kritičkih serija crteža o modernoj umetnosti, u kojima je ponudio verovatno najbolju institucionalnu kritiku do danas, objavljivao je i karikature koje su se bavile socijalnim temama, radničkim pravima, rasnim pitanjima, kao i onim koje su se direktno odnosile na fašizam. Iako ovi tekstovi i crteži/karikature predstavljaju još uvek ne-

↑ Pjer Križanić, Crtež/skica za karikaturu Novi budilnik, 10. јул, 1932, Politika, vl. Dubravka Grječ

◀ Pjer Križanić, Bez naziva, nedatirano, 1927-1947, vl. Jelena Jocić

↓ Pjer Križanić, Skica za karikaturu Oslobođenje, prvu karikaturu objavljenu nakon rata, 28. oktobar, 1944, Politika, vl. Jelena Jocić

↑ Zoran Naskovski, Zvezda, pečat, 2019.

→ Ed Rajnhart, Bez naziva, PM, 23. april, 1943, screenshot

dovoljno ispisanu istoriju američke umetnosti, oni na jedinstven način izdvajaju Eda Rajnharta, jer se u njima na inteligentniji i kompleksniji način govori i o načinu gledanja */Looking isn't as simple as it looks/*. Ovo bi danas moglo da bude od izuzetne važnosti, jer se reč fašizam vrlo često i olako koristi, najčešće za diskreditovanje političkih i ideoloških protivnika, dok istovremeno savremene verzije fašizma nije uvek lako prepoznati, jer one ne prate doslovno oblike kakve poznajemo iz istorije, a bave se negiranjem istina, la-

žnim tradicijama, izmišljenim istorijama i brisanjem nezgodnih činjenica iz prošlosti. Pošto je Jozef Gebels, prvi čovek i ministar nacističke propagande jednom prilikom izjavio da je ono čime se on bavi više umetnost nego politika, onda bi i umetnost trebalo da ima odgovornost da na taj izazov stvaranja mitske stvarnosti odgovori, i to politički – upravo kroz humor, ironiju i satiru ■

* Autor i uredništvo se zahvaljuju Jeleni Jocić, unuci Pjera Križanića, i Dubravki Gnječ na ustupljenom originalnom materijalu i arhivima. Fotografije: Vladimir Popović.

VREME SMRTI I RAZONODE

Vladimir Milojković

UBISTVO U SUBOTIČKOJ PEŠČARI

Životinje su se gušile
ostali su samo rogovi i tela srna
izgorela su krila i gnezda
endemske biljke
počinioci nepoznati
na zgarištu
to je svakodnevica kada otvorim prozor
u večernjim satima čuju se udarci o zidove
šamari
Volland i ja se gledamo kroz staklo
hvatam telefon
ali onda odustajem
organi zaštite me nikada nisu zaštitili
od krikova što vitlaju ulicama
od kontuzije jagodične kosti
potresa mozga i slomljenih naočara
od povraćanja i jakog bola u predelu abdomena
od pljuvanja
i 'jebanja' majke mađarske
zariven u duge pramenove i prepušten patnji
stiskao sam telefon
Volland je uporno poručivao pogledima –
gladan sam!

9.58 h – 10.06 h
23. mart 2019.
subota
[*Volland – kornjača ljubimac]

JUDITA NA STOLU

podgrejana na prijatnih +25°
njen život – ne znam kako se završio
pretpostavljam da truli
na stolu sa dve jabuke
plastične čaše
stavljam jedninu u množinu
lomim jezik izgovorima
hrlim danima u minusu
ka kraju meseca
– sada je noć.

7.24 pm – 7.27 pm
8. januar 2017.
nedelja
[*Judita – Judita Šalgo; 1941. – 1996.]

LOSING GAME

potrebno je zadovoljiti se
pelenama za odrasle
i minimalnim zaradama
ako želite biti sretni
samo zamislite trgovce odnosno vlasnike već sutra
a vi ste bez identiteta i domovnice
bez zdravstvene i bez ikakvog osiguranja
odavno hodaš ivicom kontejnera i pitaš se –
ma dokle više?!
dok sjediš pokraj prozora u dva i pol poslije ponoći
sve ti se čini tako jednostavnim
misliš da je dovoljno stati tu gdje si sada
i prostrijeti život
kao stolnjak prije objeda
i uzeti nož i vilicu i raskomadati ga

02.21 am – 02.27 am
15. ožujka 2018.
četvrtak
[spiritualna inspiracija – Amy Winehouse]